Jovliyev Baxtiyor Xolbayevich (Qarshi shahridagi Osiyo Texnologiyalar universiteti katta oqituvchisi; baxtiyordilorom@mail.ru),
Rajobov O'rol Mamatovich (Qarshi shahridagi Osiyo Texnologiyalar universiteti katta oqituvchisi; pedagogika fanlari nomzodi; Radjabov.u@gmail.com)

BOLALARDA XUDBINLIKNING SHAKLLANISHI

Annotatsiya. *Maqolada xudbinlik salbiy axloqiy sifat ekanligi, nafsga, hirsga asoslananligi, insofsizlik, berahmlik kabi illatlarda namoyon etilishi, xudbinlar o'zlarining manfaati uchun hech narsadan tap tortmasligi yoritib berilgan. Shuningdek, maqolada Z.Freydning xudbinlik haqidagi fikrlari, shimpanze misolida olib borilgan ilmiy tajribalarning ma'lumotlari keltirilgan, bolada xudbinlik shakllanishining oldini olish uchun takliflar berilgan.*

ФОРМИРОВАНИЕ ЭГОИЗМА У ДЕТЕЙ

Аннотация. *В статье показано, что эгоизм является отрицательным нравственным качеством, что он основан на похоти, жадности и проявляется в таких пороках, как бессовестность, жестокость и что эгоистичные люди не остановятся ни перед чем ради собственной выгоды. Также в статье приведены мысли З.Фрейда об эгоизме, сведения о научных экспериментах, проведенных с использованием шимпанзе, и рекомендации по профилактике формирования эгоизма у детей.*

Ключевые слова: *эгоизм, инстинкт, альтруизм, психоанализ, «Я».*

FORMATION OF EGOISM IN CHILDREN

Annotation. *The article shows that egoism is a negative moral quality, that it is based on lust, greed and manifests itself in such vices as shamelessness, cruelty, and that egoistic people will stop at nothing for their own benefit. The article also presents Z.Freud's thoughts on egoism, information about scientific experiments conducted using chimpanzees, and recommendations for preventing the formation of egoism in children.*

Keywords: *egoism, instinct, altruism, psychoanalysis, "I".*

Kirish (Introduction). Xudbinlik (egoizm), avvalo, o'zini-o'zi saqlashning tabiiy instinkti sifatida paydo bo'lganligini e'tirof etish lozim. U salbiy axloqiy sifat bo'lib, manfaatparastlik va shaxsiyatparastlikni o'z ichiga oladi. Xudbinlar o'zlarining manfaati uchun hech kimni, hech bir jamoani, hech qanday jamiyatni tan olmaydi. Xudbinlik nafsga, hirsga asoslanib, o'zini adolatsizlik, insofsizlik, berahmlik kabi illatlarda namoyon etadi.

Xudbinlikni shaxsning o'ziga bo'lgan muhabbati bilan chalkashtirmaslik lozim. Imom G'azzoliy insonning o'ziga, o'zining a'zolariga, salomatligiga bo'lgan muhabbatini birinchi o'ringa qo'yadi. Uningcha, bu muhabbat Alloh, ota-ona, qarindosh-urug', do'st-birodar, muhtoj, ehtiyojmandlar xizmatida bo'lishga imkon yaratuvchi vosita hisoblanadi.

Oliyjanoblik (altruizm) – boshqa odamlarga yordam berish va evaziga hech narsa talab qilmasdan, ularga g'amxo'rlik qilish istagi bo'lib, hammaning ham qo'lidan kelavermaydi, lekin insonning o'ziga bo'lgan muhabbati, boshqalarda ham o'ziga shunday muhabbat borligini inkor etmaslik kerak, bu qoida buzilgan joydan xudbinlik boshlanadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review). Xudbinlik haqidagi ma'lumotlar psixoanaliz asoschisi Z.Freydning "Tushlar ta'biri" deb nomlangan birinchi yirik fundamental asarida berilgan, unda bolaning ruhiyatini tushunish bilan bog'liq bir qator fikrlar bilan bir qatorda, yosh bolalarning o'ta xudbin ekanligi aytib o'tilgan. Freyd, o'z ma'ruzalarida "Bola mutlaqo xudbindir, u o'z ehtiyojlarini kuchli his qilib, ularni qondirishga, ayniqsa, raqiblariga, boshqa bolalarga, ayniqsa, aka-uka va opa-singillariga qarshi kurashadi", deb yozgan. Shuningdek, "Bolaning aka-uka va opa-singillarining o'limiga bo'lgan istagini xudbinlik deb izohlagan. Shu bilan birga, u bolalik davrida ham "kichkina xudbinda u o'zining xohish-istagidan voz kechib, boshqa odamlarning xohish-istagini inobatga olishga moyillik uyg'onishiga" umid qilish uchun asos bor, degan fikrni bildirgan.

Z.Freyd xuddi shu fikrni, keyinchalik, "Psixoanalizga kirish" asarida "Bola, birinchi navbatda, o'zini sevadi va faqat keyinroq boshqalar uchun o'z "MEN"ining bir qismini qurbon qilishni o'rganadi. Hatto u boshidanoq yaxshi ko'radigan odamlarni ham, faqat ularga muhtoj bo'lgani uchun hurmat qiladi, bu ham xudbinlik asosida bo'ladi. Faqat keyinroq hurmat-izzat, yaxshi ko'rish kabi tuyg'ular uning xudbinligidan mustaqil tarzda shakllana boradi.

Shunday qilib, Z.Freyd "bola o'zini-o'zi yaxshi ko'rishi, hurmat qilishiga asoslangan fikrlash tizimi" bilan tug'iladi, deb hisoblaydi, chunki uning xohish-istagi o'ziga qaratilganligi, go'yo hayotining boshida

odamni uning atrofidagi olamdan ajratib turadi, uni faqat o‘zi bilan shug‘ullanishga undaydi. Demak Z. Freydning fikriga ko‘ra, odam xudbin bo‘lib tug‘iladi, deyishimiz mumkin. O‘smirlik davrida, u o‘zining xohish-istagidan voz kechib, boshqa odamlarning xohish-istagini inobatga ola boshlaydi. Keyinchalik, xohish-istak yana o‘z egasini topa boshlaydi va birlamchiga o‘xshash, ammo boshqa ko‘rinishda takrorlanadigan ikkilamchi “o‘zini-o‘zi yaxshi ko‘rish, hurmat qilishga asoslangan fikrlash tizimi”ni keltirib chiqaradi, va u yana xudbinga aylanadi.

Demak, Z.Freydning fikricha, bolada “Men atrofimdagi odamlarni qanchalik ko‘p yaxshi ko‘rsam, o‘zimni shunchalk kam yaxshi ko‘rib qolaman, aksincha, men o‘zimni qanchalik ko‘p yaxshi ko‘rsam, odamlarni shunchalik kam yaxshi ko‘raman”, degan fikr bo‘ladi. Ijtimoiy hodisa sifatida yaxshi ko‘rish asosida xohish-istak yotib, qayerga yo‘naltirilganiga qarab, biz o‘zimizni yoki boshqalarni yaxshi ko‘ramiz.

Z.Freyd jamiyat shaxsga bir tomonlama rivojlanish beradi, odamdagi o‘zining xohish-istagidan voz kechib, boshqa odamlarning xohish-istagini inobatga olishini yo‘q qiladi va uni xudbinga aylantiradi, deb hisoblagan va inson tabiatan xudbin ekanligini juda keng talqin qilgan.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology). Psixologiyada xudbinlik (egoizm) va oliyjanoblik (altruizm) kabi tushunchalar bo‘yicha ilmiy tajribalardan olingan ma’lumotlar yetarli bo‘lib, quyida bunday tajribalarning ayrimlarini misol qilamiz.

Odamsimon maymun shimpanze qafasga solingan va uning qarshisiga ikkita quti qo‘yilgan. Shimpanzelar oldidagi qutilarning biriga banan solingan, ikkinchisi esa bo‘sh. Tajriba davomida bir kishi qutilarga yaqinlashib, maymun unga ko‘rsatgan qutini ochadi. Agar ko‘rsatgan qutida banan bo‘lsa, uni maymunga beradi, agar ko‘rsatgan qutida banan bo‘lmay, u bo‘sh bo‘lsa, demak, u banansiz qoladi.

Ushbu tajribada ishtirok etgan maymunlar banan bor qutiga ishora qilishlari kerakligini juda tez angladilar va kerakli qutini ko‘rsatishni mashq qildilar. Shunday qilib, bir odam kiradi, maymun unga banan solingan qutini ko‘rsatadi, qutini ochadi va unga qutidagi bananni beradi. Keyin tadqiqotchilar tajribani murakkablashtirdilar: maymunlar oldida bir emas, ikki kishi, ya’ni biri “yaxshi”, ikkinchisi esa “yomon” kishi paydo bo‘ldi. “Yaxshi” odam qafas oldiga kelgach, shimpanze unga banan solingan qutini ko‘rsatdi, va u bananni oldi. Ammo “yomon” odam bilan hamma narsa boshqacha edi: maymun unga banan solingan qutini ko‘rsatganida, u bu mevani oldi va maymunga bermasdan, uning ko‘zicha bananni yeb qo‘ydi.

Albatta, maymunlar nima bo‘layotganini tezda angladilar va bunga chora izlay boshladilar. “Yaxshi” odam kirib kelganda, maymunlar banan solingan qutini ko‘rsatdilar. “Yomon” odam kirib kelganda, maymunlar o‘zlarini banan solingan qutini, umuman, bilmagandek ko‘rsatishdi. Boshqacha aytganda, banan uchun kurash boshlandi. Ammo tajribaning davomida sakkizta maymun ishtirok etdi va shu sakkiztadan bittasi odamsimon maymun – shimpanza edi. Uning eksperimental vaziyatdagi xatti-harakati boshqa maymunlarning xatti-harakatlaridan sezilarli darajada farq qildi. ‘Yaxshi” odam kirganida, u boshqa shimpanzelar singari banan solingan qutiga ishora qildi. Ammo “yomon” odam paydo bo‘lganda, u qarindoshlari kabi passiv betaraflikni ko‘rsatmadi. U yana qutiga ishora qildi, lekin banansiz qutiga!

Yuqoridagilardan ko‘rinib turibdiki, tajribada qatnashgan barcha maymunlar ma’lum harakatlarni altruistik emas, balki xudbinlik sabablargia ko‘ra qilgan. Ammo maymunlarning eng aqllisi xudbinlikning eng yuqori darajasiga erishdi – u nafaqat o‘zi uchun, balki uchinchi tomonning zarar ko‘rishi uchun qildi.

Maymun, ongning eng arzimas asoslarini egallashi bilanoq, birinchi navbatda, aldashni o‘rgandi. Bu esa, ba’zi ilonlar beixtiyor va o‘ylamay, ov qilish maqsadida o‘zini o‘lgandek qilib ko‘rsatayotgan yoki yirtqichni inidan nasli bilan chalg‘itish uchun qushlar qanoti shikastlangandek ko‘rsatayotgan yolg‘on emas. Yolg‘on, yolg‘on, ayyorlik – bular uchun primatlarning miyasining ko‘payishi tufayli intellektual qobiliyatlardan foydalanila boshlandi. Albatta, bu yerda hamma narsa hali ham juda ibtidoiy va murakkab emas, lekin bu yaxshi – oldinda yana ko‘p narsalar bo‘ladi.

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Xudbinlik – o‘zi uchun, o‘z manfaati uchun kurash sifatida shakllangan va o‘z-o‘zini saqlash instinktining bunday namoyon bo‘lishida qoralanadigan va uyatli narsa yo‘q. Agar hayvon yashash uchun kurashmasa, uning butun turlari nobud bo‘ladi. Shunday qilib, tirik mavjudotlar yashash uchun kurashadi, shuning uchun u tirik qo‘lgan.

Bola xudbin bo‘lib o‘smasligi uchun nima qilish kerak? Ota-onalar yosh bolaning qanday odam bo‘lib o‘sishi, nimalarga erishishi, qanday hayot yo‘lini tanlashi to‘g‘risida ko‘p o‘ylaydilar. Shuningdek, ular farzandining qanday shaxsiy fazilatlarga ega bo‘lishi va bu fazilatlar uning keyingi hayotini va boshqa odamlar bilan muloqotini yengillashtirishi uchun nimalar qilish kerakligini ham o‘ylashadi.

Nima uchun bolalar xudbin bo‘lishadi? Yosh bolalarga qarasangiz ularning hammasini xudbin deb o‘ylaysiz. Har biri o‘yinchoqlarni o‘z tomoniga tortishga harakat qiladi, hammasi ham aynan shu arg‘imchoqda uchgisi keladi. Aslida, bolalar xudbin emas, lekin maktabgacha bo‘lgan yoshda ularning hammasi

manman bo‘ladilar. Bu o‘sishning va rivojlanishning me’yoriy bosqichi hisoblanadi. Keyinchalik, o‘smir yoshiga kelib, tarbiya va shaxsiy fazilatlar kuchi ta’sirida bolalar yoki xudbin, yoki g‘amxo‘r, yoki ikkalasini ham o‘zida birlashtiruvchi shaxs bo‘lib yetishadilar.

Nimalar bolada xudbinlik shakllanishiga olib keladi? Bola shaxsi ahamiyatining mubolag‘a qilinishi. Sababsiz maqtamang, bolaning haqiqiy yaxshi fazilatlari to‘g‘risida esa jim turmang. Bolaga o‘z pragmatik nuqtai nazarini va o‘z istaklarini majburlab o‘tkazish motivatsiyani va hayotga qiziqishni kamaytiradi.

Zarur ishlarni bolalar o‘rniga bajarish ularni o‘z tashabbuslaridan mahrum qiladi. Axloqiy me’yorlar deklaratsiyasida ota-onalarning shaxsiy o‘rnak ko‘rsatishi. Bunday holatda fikrlarning ichki to‘qnashuvi tufayli bolalarning axloqiy tasavvurlari noaniq bo‘lib qoladi.

Bolalarni sotib olish. Uydagi ishlar, maktabdagi baholar uchun to‘lov. Bunday vaziyatda bola o‘zining qiliqlariga emas, balki ularning narxlariga qiziqa boshlaydi.

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations). Bolada xudbinlik belgilarini sezsangiz yoki ularning oldini olmoqchi bo‘lsangiz, u holda nima qilish kerak? Bir necha maslahat beramiz.

Mayda g‘amxo‘rliklarni to‘xtating (uxlab qolmasligi uchun ertalab uyg‘otish; zarur ishlarini eslatish; dars tayyorlayotganda yonida o‘tirish va shunga o‘xshash).

Bolaga mustaqil tanlash va qaror qabul qilishga imkoniyat bering.

Uyda uni o‘z-o‘ziga emas, boshqalar uchun ham xizmat qilishga o‘rgating.

Faqat o‘zining ishlari bilan emas, balki do‘stlarining yutuqlari bilan ham qiziqing. Uning do‘stlariga bo‘lgan ijobiy baholariga rag‘bat bildiring.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

(1). А.Курпатов. Быть эгоистом. Универсальные правила 176 печатных страниц, 2012,

(2). Фрейд Зигмунд, Толкование сновидений. Из серии Философия в кармане. “Эксмо”, 2021, 560 с.

(3). Д.И.Довбун, Н.И. Козлов. Дискуссия о эгоизме. 2022. https://psychologos.ru/articles/view/diskussiya-o-egoizme.-d.i.-dovbun---n.i.-kozlov

(4). B.Jovliyev, M. Mavlyanov. Imkoniyati cheklangan bolalarga mashg‘ulot o‘tish xususiyatlari. “Ilm sarchashmalari” jurnali, 2024-yil 5/2-son, 76–79-bet.

(5). Jamolova, L.A., Cho‘liyev, I.N., & Jovliyev, B.X. (2024). Me’yoridan ko‘p ovqatlanishning organizm antropometrik ko‘rsatkichlariga ta’siri. Miasto Przyszłości, 214–220-betlar.

(6). Jovliyev, B.X., & Quldoshev, J.L. Sportchilarning chiniqishini baholashda funksional sinamalardan foydalanish. Министерство высшего и среднего специального образования Республики Узбекистан, каракалпакский государственный университет имени Бердаха, факультет биологии, 33. Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya to‘plami 2-qism 33-36-bet, 2022-yil 30- iyun.

(7). Rajobov O‘.M., Jovliyev, B.X. Imkoniyati cheklangan bolalarga mahalliy tendensiyalar asosida umumiy ta’lim berish xususiyatlari. QarshiDU BT xalqaro konferensiya, 2024-yil 26–27-aprel, 214–220-betlar.

Ilmurodova Dilobar Hamzayevna (ilmiy izlanuvchi, Muhammad al-Xorazmiy nomidagi TATU Qarshi filiali, o‘qituvchi, Qashqadaryo, O‘zbekiston; dilobar.ilmurodova@mail.ru)

GUMANITAR FAN O‘QITUVCHILARINING AXBOROT-KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARI SOHASIDA NAZARIY BILIMLARINI BAHOLASH METODIKASI

Annotatsiya. *Ushbu maqolada ta’lim tizimida kompetensiyaviy yondashuv asosida gumanitar fan o‘qituvchilarining axborot-kommunikativ hamda AKT kompetensiyalari, ularning nazariy bilimlarini baholash bo‘yicha ishlab chiqilgan darajalar asosida monitoring qilish uchun metodik tavsiyalar keltirilgan.*

Kalit so‘zlar: *ta’lim, kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta’lim, axborot-kommunikativ kompetensiya, AKT kompetensiyasi, monitoring, baholash darajalari.*

Илмуродова Дилобар Хамзаевна (научный исследователь Каршинского филиала ТУИТ имени Мухаммада аль-Хорезми, Кашкадарьинской области, Узбекистан; dilobar.ilmurodova@mail.ru)

МЕТОДИКА ОЦЕНКИ ТЕОРЕТИЧЕСКИХ ЗНАНИЙ УЧИТЕЛЕЙ ГУМАНИТАРНЫХ ДИСЦИПЛИН В ОБЛАСТИ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Аннотация. *В статье представлены методические рекомендации по проведению мониторинга информационно-коммуникативной и ИКТ-компетентности педагогов системы гуманитарного образования на основе разработанных уровней оценки их теоретических знаний, основанных на компетентностном подходе*

Ключевые слова: *образование, компетентностно-ориентированное образование, информационно-коммуникационная компетентность, ИКТ компетентность, мониторинг, уровни оценки.*